

УДК 332.142.6:332.

Т. В. Іванова,

к.е.н., проф., Академія муніципального управління

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ВРАХУВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВСІХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ В ДЕРЖАВІ

Анотація. Обґрунтовано концептуальні підходи до сутності поняття природних ресурсів та визначено шляхи їх наукової класифікації. Визначено напрями підвищення ролі територіальних комплексів як чинника всебічного врахування взаємодії всіх природних ресурсів в державі.

Annotatio. Conceptual approaches are grounded to essence of concept of natural resources and certain the ways of their scientific classification. Directions of increase of role of territorial complexes are certain as factor of comprehensive account of co-operation of all natural resources in the state.

Ключові слова: Екологізація, інструменти стимулювання, навколишнє середовище, охорон, природні можливості, раціональне використання, рекреаційна функція.

Вступ

Однією з основних проблем охорони і раціонального використання навколишнього природного середовища є вивчення природних ресурсів, виявлення економічної ефективності територіального поєднання і раціонального, збалансованого використання в соціально-економічному комплексі країни.

Аналіз останніх наукових досліджень.

Провідні вчені такі як С.Дорогунцов, Б.Данилишин, М.Хвесик, С.Харічков, О.Кашенко, О.Веклич, І.Бистряков, С.Бобильов, В.Борисова, І.Галиця, В.Шевчук, Є.Хлобистов, С.Пляшенко, В.Кравців, О.Царенко, В.Міщенко, В.Степанов, І.Синякевич, Є.Мішенін особливий наголос роблять на інституціонально-правових аспектах ефективного природокористування, а також пропонують ринкові інструменти стимулювання процесів ресурсозбереження та екологізації.

Постановка завдання

- обґрунтувати концептуальні підходи до сутності поняття природних ресурсів та визначити шляхи їх наукової класифікації;
- визначити напрями підвищення ролі територіальних комплексів як чинника всебічного врахування взаємодії всіх природних ресурсів в державі.

Результати

Навколишнє середовище, а точніше – сукупність віднесених до нього природних умов і ресурсів – основа існування людського суспільства і необхідна передумова процесів відтворення. Роль природних ресурсів і умов у суспільному розвитку на різних історичних етапах була різною але завжди значимою. Людство протягом усього свого існування відчувало вплив сприятливих або несприятливих природних умов, стикалося з обмеженістю природних ресурсів. Як правило, характер розвитку галузей народного господарства, можливості реалізації соціально-економічних цілей, становище держави у світовій економіці визначаються забезпеченістю економіки країни первинними сировинними ресурсами. Тому облік та економічна оцінка природних ресурсів і вивчення умов, в яких вони відтворюються та використовуються, мають першочергове значення.

За своєю економічною сутністю природні ресурси – це споживчі вартості, придатність і корисність яких, техніко-економічні властивості, масштаби та способи використання визначаються суспільними закономірностями.

Природні ресурси є матеріальною базою виробництва, постійно споживаються ним і вимагають свого повного відновлення у натуральній формі. А відтак – для забезпечення безпосереднього суспільного відтворення процес праці, зв'язаний з підготовкою природних елементів до включення у господарський оборот, повинен бути безперервним. Цей процес здійснюється у сфері як матеріального, так і нематеріального виробництва: капітального будівництва, сільського та лісового господарства, видобувної промисловості, рекреаційного господарства тощо. На базі цього забезпечується зв'язок між суспільством і природою та між окремими підрозділами сфери природокористування.

Важливим завданням науковців є складання балансу між господарськими потребами суспільства та природними можливостями їх задоволення. Маючи такий баланс і озброївшись принципово новою безвідходною технологією, можна буде зняти антагоністичне протиріччя між суспільством і природою.

Концептуальним підходом до сутності поняття природних ресурсів необхідно визначити шляхи їх наукової класифікації. Існують різні підходи до класифікації природних ресурсів. В основу природних класифікацій покладені відмінності природних ресурсів за генезисом і належністю до тих чи інших компонентів і сил природи. Природні ресурси поділяються за принципами вичерпності, заміненості, відтворення, місцезнаходження, походження тощо.

Оскільки природні ресурси – це природні тіла, компоненти географічної оболонки Землі, вони мають природну класифікацію. А тому виходячи з належності, відношення до природних систем, а також розміщення, природні ресурси поділяються на такі групи:

1. за ознакою належності до природних систем: космічні (проміння, метеорити), планетарні (геліоенергія, гравітаційна енергія), ресурси Землі (атмосфера, гідросфера, літосфера та її елементи);
2. за відношенням до природних систем: елементи природних систем (мінерали, ґрунти, види рослин і тварин тощо) та результати їх функціонування (поліпшення родючості ґрунтів, приріст біологічної маси, зростання поголів'я та маси тварин тощо). Проте останні важко віднести до чисто природної класифікації, оскільки вони показують результати взаємодії природи з суспільством;
3. за видом і тривалістю кругообігу: у довготривалому кругообігу (космічний, геологічний) і в короткотривалому (біологічний кругообіг води);
4. за характером розміщення на поверхні землі: відносно рівномірно розподілені (атмосфера, біосфера) та зосереджені (гідросфера, літосфера та її елементи);
5. за можливістю переміщення по території: такі природні ресурси, що переміщуються природно (повітряні маси, вода, тварини), та такі, що не переміщуються (рослини);

6. за видами: мінеральні, кліматичні, водні, земельні, лісові, рекреаційні тощо.

За походженням і природними властивостями розрізняють: мінеральні ресурси (корисні копалини), земельні, водні, біологічні, кліматичні (сонячне тепло і світло, опади), ресурси енергії (сонячне випромінювання, внутрішнє тепло земля, вітру і т. ін.). Серед природних ресурсів для забезпечення розвитку виробництва і життєдіяльності населення особливе значення мають паливно-енергетичні ресурси.

Природна класифікація не показує місця тієї чи іншої групи природних ресурсів у процесі суспільного відтворення. Довгий час природні ресурси вивчалися переважно природничими науками, тому їх класифікація ґрунтувалася на таких критеріях, як форма природних речовин, їх розміщення, ступінь вичерненості, характер і вміст у них корисного компоненту і т.п. Тільки через порушення екологічної рівноваги природні ресурси стали об'єктом вивчення економіки, у зв'язку з чим з'явилася потреба в класифікації природних ресурсів за критерієм господарського використання [5, с. 10]. Тому застосовуються інші ознаки для класифікації. Основним їх видом є господарська. Виходячи з господарського використання, природні ресурси поділяються на такі групи:

1. за територіальною належністю: світові (глобальні) та національні (зв'язані з певною територією);
2. за вичерпністю: всі природні ресурси діляться на вичерпні і невичерпні.

Вичерпні природні ресурси в свою чергу діляться на поновлювані і не поновлювані. Не поновлювані ресурси при їх добувці і використанні не відтворюються природою або відновлюються в терміни, значно більші у порівнянні із швидкістю їх використання. До неповнолюваних ресурсів належать багатства надр (горючі копалини, металічні та неметалічні корисні копалини). Використання цих ресурсів можливе тільки один раз, і воно неминуче призводить до виснаження їх запасів. Поповнення цих запасів неможливе, так як відсутні умови, в яких вони виникли багато мільйонів років назад, або проходять дуже повільно. При раціональному використанні ресурси надр можуть використовуватися людиною нескінченно. До поновлюваних ресурсів належать ґрунти, рослинність, тваринний світ, а також деякі мінеральні ресурси, наприклад, солі, що осідають в озерах і морських лагунах тощо. Вони можуть відтворюватися в природних процесах і підтримуватися у деякій постійній кількості, визначеній рівнем їх щорічного відтворення і споживання. До "невидимих" поновлюваних ресурсів відноситься накопичена в біосфері генетична інформація – генофонд планети, який існує до тих пір, доки існує біологічний вид [3, с. 85].

Природні ресурси, існування яких необмежене часом, називаються невичерпними. При будь-якому інтенсивному споживанні їх кількість не зменшується, або зменшується настільки мало, що ця величина на практиці ігнорується. До невичерпних природних ресурсів відносяться кліматичні і гідрологічні, сонячна енергія, дощові опади, кінетична енергія вітру і морського прибою, потенційна енергія рік і морських припливів, вода як речовина і засіб транспортування.

3. за поновленням: поновлювальні (біологічні), частково поновлювані або ті, що залучаються у повторне використання (сировинні), непоновлювані (горючі копалини).

До групи частково поновлювальних природних ресурсів належать торф, самосадні солі, ґрунти, ресурси деревини, темпи поновлення яких значно відстають від темпів експлуатації.

Неповнолювані природні ресурси – це природні ресурси, що несамовідновлюються після їх використання або відновлюються протягом дуже тривалого часу. До них належить більшість корисних копалин (рудні, нафта, природні горючі гази, вугілля, горючі сланці, ядерна енергія поділу урану та термоядерна, мінеральні та будівельні матеріали тощо).

4. за напрямком використання: паливно-енергетичні, мінерально-сировинні, продовольчі та ін.;
5. за рівнем вичерненості: прогнозні, виявлені, детально вивчені;
6. за можливістю використання: недоступні, резервні, можливі для використання, й ті, що використовуються;
7. за характером використання: одноцільового (сировинні) та багатотільового використання (лісові, водні, земельні);
8. за якістю: кожний вид природних ресурсів поділяється за класами, групами, типами та іншими класифікаційними одиницями;
9. за впливом виробництва: зазнають шкідливого впливу (біологічні), зазнають невеликого впливу (гідросфера, атмосфера, поверхня літосфери), не зазнають впливу (глибинна частина літосфери).

У господарській класифікації велике значення має галузева спрямованість природних ресурсів. Так, виділяють ресурси паливно-енергетичного комплексу, металургії, хімічної промисловості, сільського господарства, лісопереробної промисловості тощо. При цьому чітко виділяються: експлуатаційні і підтримуючі ресурси; потенційні і ресурси, які використовуються; енергетичні та неенергетичні ресурси [1, с. 118].

За класифікацією природні ресурси поділяються на:

- ресурси матеріального виробництва, тобто ресурси, які використовуються в промисловості і сільському господарстві, а саме: паливно-енергетичні ресурси, метали, агрохімічна сировина, рибні, ґрунтові, промислові ресурси тощо;
- ресурси невиробничої сфери, у тому числі прямого і непрямого споживання (питна вода, дикорослі рослини, рекреаційні ресурси тощо) [4, с. 677].

Природні ресурси є складовою частиною економічних ресурсів. Інакше кажучи, природні ресурси – це один із факторів виробництва. Разом з працею (робочою силою) і капіталом природні ресурси як самостійна субстанція використовуються в економіці для виробництва товарів і послуг [2, с. 17].

За можливістю залучення до господарського обігу природні ресурси можна поділити на можливі для експлуатації (дійсні) та потенційні. До можливих для експлуатації належать ресурси верхньої оболонки Землі та енергії Сонця, а до потенційних належать ресурси космосу та морських глибин.

Потенційні ресурси хоча є в наявності, але не використовуються внаслідок недостатнього рівня розвитку техніки, нерозробленості технології або економічної неефективності. Нерідко існування таких ресурсів має прогнозний і навіть імовірний характер.

До потенційних природних ресурсів належать, по-перше, елементи природи, що знаходяться на стадії вивчення та підготовки до промислової експлуатації (освоєння), що є першим етапом залучення природних ресурсів до господарського обігу, приведення їх у такий стан, при якому стає можливою їх експлуатація (наприклад, розвідані родовища корисних копалин); по-друге, природні ресурси, що не можуть використовуватися у господарстві через неможливість вивезення їх з місця видобутку. Отже, для включення потенційних природних ресурсів у суспільне споживання, тобто для перетворення їх на можливі для експлуатації (дійсні), необхідні додаткові затрати праці, що нададуть цим засобам виробництва певну якість завершеності.

У господарському відношенні можливі для експлуатації природні ресурси поділяються на чотири групи:

1. зовнішні – енергія Сонця, гравітаційна енергія;
2. поверхні Землі, що в свою чергу поділяються на ресурси фізичного середовища (поверхні літосфери та гідросфери) та біологічні (наземні, водні, ґрунтові);
3. земних глибин – мінерально-сировинні (металічні, неметалічні);
4. паливно-енергетичні.

За цільовим призначенням природні ресурси поділяються на: матеріальні, пізнавальні, естетичні, рекреаційні тощо.

За рівнем необхідності для життя людини природні ресурси поділяються на: вкрай необхідні (повітря, вода, їжа) і відносно байдужі.

За фізичними, хімічними, біологічними ознаками природні ресурси діляться на лісові, водні, мінеральні, земельні, рибні, рослинні. Залежно від характеру використання природні ресурси поділяються на засоби праці, до яких відносяться сонячна енергія, тепло Землі, вода, земельні угіддя, корисні копалини і предмети споживання, до яких відносяться сільськогосподарські культури, домашні тварини, рослини, риба, дикі звірі. Окремі автори ці дві групи класифікують як виробничі і невиробничі природні ресурси. Звичайно, такий поділ природних ресурсів є умовним, оскільки деякі з них відносяться як до першої групи, так і до другої. До виробничих, здебільшого промислових, ресурсів належать детально розвідані і придатні до експлуатації, попередньо розвідані, а також слабо розвідані, але достовірні запаси, у тому числі забалансові, тобто низької якості, з бідним вмістом корисних копалин.

За спільністю походження розрізняють природні, які виникли в результаті природних хіміко-біологічних процесів та антропогенні природні ресурси, які

створені чи відновлені за безпосередньою участю людини.

З еколого-економічної точки зору найбільший інтерес представляє класифікація природних ресурсів за ознаками вичерпності і поновлюваності. До категорії вичерпних відносяться ті природні ресурси, запаси яких знаходяться під антропогенним впливом і можуть скоротитися до такого стану, що подальша їх експлуатація граничитиме із загрозою зникнення (наприклад, питна вода, корисні копалини). Залежно від можливості відтворення вичерпні природні ресурси поділяються на поновлювані, які можуть поновлюватися при умові невтручання діяльності людини в умови їх відтворення (рослини, тварини) і непоновлювані, які не можуть самовідтворюватися в найближчому майбутньому (корисні копалини, ґрунт). Поділ на поновлювані і непоновлювані природні ресурси є умовним, оскільки з плином часу змінюється критерій їх поновлення. З точки зору затрат на їх відтворення й охорону окремі види ресурсів незабаром можуть перейти до категорії непоновлюваних. Така ж ситуація може скластися, якщо швидкість використання поновлюваних ресурсів перевищуватиме швидкість їх поповнення [6, с. 11].

Невичерпні природні ресурси – це ті, нестача яких нині не очікується і не передбачається у майбутньому. До практично невичерпних належать космічні (сонячна радіація, гравітація) і планетарні ресурси (наявність атмосфери, гідросфери, геотермальної енергії). Однак, потрібно відзначити, що в нинішніх умовах діє закон обмеженості (вичерпності) всіх природних ресурсів. Під впливом антропогенних якісних змін середовища (складу і розподілу води, складу і спектральної прозорості атмосфери, термічного режиму геосфер) можуть суттєво обмежуватися ресурси, які донедавна були невичерпними.

Розвиток науково-технічного прогресу призвів до того, що деякі природні ресурси, які ще називають замііними, можуть замінюватися іншими видами ресурсів. Так, вугілля, нафта, газ можна замінити сонячною енергією, дерево – пластмасою. До незамінних природних ресурсів, які неможливо замінити ніякими іншими видами ресурсів, відносяться вода, повітря (оптимальний для дихання склад атмосферного повітря) тощо. Замінні природні ресурси можуть переходити в незамінні за критерієм затрат на заміну (з врахуванням їх фізичних властивостей).

За ступенем залучення в економічний обіг природні ресурси діляться на можливі, тобто попередньо вивчені й оцінені за одиничними пробами і зразками; розвідані, тобто детально вивчені, що забезпечує виявлення основних умов їх використання; враховані, тобто розвідані й вивчені з великою точністю, статистично зареєстровані на певну дату і передані в експлуатацію; залучені, тобто частина природних ресурсів, які безпосередньо приймають участь у процесі виробництва необхідних суспільству товарів і послуг.

Класифікація природних ресурсів за тривалістю терміну використання поділяє природні ресурси на традиційні, які застосовуються у народному господарстві тривалий час (вода, деревина, рослини) і нетрадиційні, можливість використання яких виникла в результаті впровадження у виробництво передових досягнень науки і техніки.

Географічне поширення природних ресурсів зумовлює їх поділ на світові, які зустрічаються практично у всіх регіонах земної кулі (сонячна енергія, води Світового океану, космічний простір); регіональні, які зустрічаються в певних географічних регіонах (нафта, газ); національні, які розміщені на території певної держави; районні, які знаходяться на території адміністративно-територіальних районів у складі держави.

Найголовнішою умовою розміщення продуктивних сил у регіоні є наявність природних ресурсів на його території. Структура природних ресурсів, розміри їх запасів, якість, ступінь вивченості і напрями господарського освоєння безпосередньо впливають на економічний потенціал регіону. Наявність багатих та ефективних природних ресурсів сприяє економічному розвитку і визначає обґрунтованість і реальність планів та прогнозів соціально-економічного розвитку регіону.

Територіальне спрямування організації природокористування є підставою для визначення загальної величини природних ресурсів певної території або країни. Відзначається підвищення ролі територіальних комплексів, основним принципом яких є всебічне врахування взаємодії всіх природних ресурсів, що знаходяться на певній території.

Визначаються види витрат на створення природних ресурсів і розраховується їх величина. Всі витрати поділяються на три основні види: витрати з освоєння, охорони та раціонального використання природних ресурсів та витрати, які виникають у зв'язку зі змінами у складі природних ресурсів. Значення цих витрат має економічне та екологічне спрямування. Економічна сутність витрат полягає у тому, що вони здійснюються економічними суб'єктами господарювання в результаті залучення природних ресурсів до господарського обігу в процесі виробничої та іншої діяльності. Крім того, ці витрати виникають як наслідок порушення якості природних ресурсів або їх виснаження. Здійснені витрати, таким чином, покращують екологічний стан природних активів та використовуються не тільки на відновлення природних ресурсів, що залучені до суспільного виробництва, а й на природні активи, які не є економічними (природні ресурси, що виконують рекреаційну функцію, заповідні території тощо).

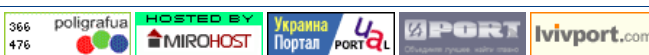
Висновки

Отже, перераховані витрати є еколого-економічними і вони стають основою визначення показника макроекономічної оцінки природних ресурсів. Таким чином, еколого-економічні витрати – це вартісний вираз усіх засобів, спрямованих на економічне відновлення, охорону, зміну фізичної величини природних ресурсів у межах певної країни або території. Вони характеризують вартість залучення природних ресурсів до господарського обігу як вимагають сучасні темпи розвитку продуктивних сил, виробничих відносин та рівень якості навколишнього середовища окремо взятого суспільства.

Література

1. Акимов Т.А., Хаскин В.В. Экология: Уч. для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1998. – С. 118.
2. Берлач А., Сіліна А. Управління у сфері запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в Україні: правові та організаційні засади // Право України. – 2006. – № 8. – С. 17.
3. Бутко М.П. Регіональні детермінанти зовнішньоекономічної діяльності в контексті євроінтеграційних процесів в Україні / М.П. Бутко // Продуктивні сили України. – 2007. – №1 (002). – С. 84–96.
4. Региональная экономика: Учебник / Под ред. В.И.Видяпина, М.В.Степанова. – М.: Инфра-М, 2002. – С. 677-678.
5. Старостенко В. Энергоресурси: думати і планувати // Урядовий кур'єр.– 2007. – № 87. – С. 10.
6. Сухарев С.М., Чундак С.Ю., Сухарева О.Ю. Техноекология та охорона навколишнього середовища: Навч. посібник. – Львів: “Новий світ – 2000”, 2003. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"